

Spomienka na PhDr. Jána Tibenského, DrSc.

Milan Petráš

Aktuálny príspevok je spomienkou na mentora, kolegu, ale v neposlednom rade na dlhoročného priateľa, ktorý síce medzi nami už nie je 12 rokov, ale ktorého spomienka je stále živá. Dôkazom je aj tento príspevok, ktorý si na základe uplynulého 100. výročia jeho narodenia pripomína jeho významné životné dielo, ale možno aj menej známu životnú cestu vedca, človeka a Budmeričana.

V roku 1964 som vkročil na oddelenie vied a techniky Historického ústavu SAV na Jiráskovej ulici v Bratislave. Stretol som tam človeka, ktorý významne ovplyvnil moje ďalšie profesionálne smerovanie. Bol ním vedúci tohto oddelenia Ján Tibenský. Skromný, priateľský, ochotný pomôcť, poradiť a získať človeka pre prácu v oblasti dejín vied a techniky. A bol som priam nadšený, keď moju prvú prácu, ktorú som napísal ešte ako vysokoškolák, priaznivo recenzoval v Historickom časopise. Bolo to pre mňa viac ako povzbudzujúce.

Onedlho som už ako predseda sekcie chodil na výbory Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. Bol som benjamínom výboru, v ktorom najmä vďaka J. Tibenskému pracovali významné vedecké osobnosti (napr. Stanek, Gonda, Gregor, Vlachovič, Andrusov, Belluš, Honc a ďalší). Špičkové obsadenie výboru Spoločnosti bola jednoznačná zásluha J. Tibenského. Bol som členom výboru skoro dvadsať rokov. Zažil som v ňom prekrásne, ale aj trpké a smutné chvíle. Žiaľ, dnes som už posledným žijúcim členom „starého“ výboru.

Ján Tibenský je z pohľadu vedeckovýskumnej činnosti a publikačných výstupov skoro až neprekonateľný. S úctou sa skláňam k rozsahu, šírke záberu a celkovému prínosu jeho diela. Je až neuveriteľné, čo počas svojej aktívnej vedeckej kariéry, ako aj neskoršej „budmerickej“ penzie dokázal.

Pri plnom vedomí nemalého rizika, rozhodol som sa sprístupniť aspoň niekoľko paberkov o činoch J. Tibenského, ktoré dopĺňajú jeho charakteristiku o rozmer humanizmu, ľudskosti a nekonečnej dobroty. A keďže som v nejednom prípade už jediným žijúcim pamätníkom, pokladal som si za svoju povinnosť urobiť túto výpoveď, ktorá J. Tibenského stavia na piedestál slušnosti vedca, citu a umnosti zvládnuť nezvládnutelné.

J. Tibenský bol v Historickom ústave SAV „presadený“ na neoraný úsek národných a nadnárodných dejín – dejín vedy a techniky. Vari len on sám vie, čo bolo dôvodom, že musel opustiť svoje dejinné obdobie a či to bolo dobrovoľné. Z jeho rozprávania, aj keď sa nerád vracal k tejto téme, musíme prinajmenšom zapochybovať o dobrovoľnosti. Ale J. Tibenský to nebral ako nutné zlo. Nezadržateľne, ako to bolo pre jeho osobu príznačné, sa presadil v tejto novej disciplíne. Vybudoval tvorivé oddelenie, organizoval, školil a sám enormne pracoval a publikoval. Ak malo byť zámerom retardovať produktivnosť tohto historika, stal sa opak. Nová disciplína a jej neprebádanosť ho priam evokovala k heroickému výkonu.

Z času na čas si odskočil aj k iným historickým témam. Obhajoval či dokazoval správnosť a platnosť svojej koncepcie dejinného obdobia, ktoré nikdy neprestal mať rád. Aj v tom je jeho veľkosť.

Originálnym, ale mimoriadne účinným spôsobom dokázal budovať a prebudovať celú disciplínu dejín vied a techniky na Slovensku. Personálne posilnil oddelenie, aj keď niektoré „akvizície“ nesplnili jeho očakávania a zachovali sa neštandardne. Najviac sa ho dotkli sklamania spôsobené časťou svojich žiakov, ktorí akoby pozabudli na hodnoty, ktoré do nich trpezlivo a nezištne vkladal.

Vedel pochopiť zložitnosť životných osudov, pomôcť a po sklamaní aj odpustiť. Spomením iba dvoch pracovníkov oddelenia. Historik farmácie R. F. s použitím aj iných podnetov obvinil J. Tibenského a celý výbor Spoločnosti z hospodárskych deliktov. Keď previerky podozrenia v ničom nepotvrdili a celý výbor bol v hodnotení tejto kontroverznej postavy jednotný, musel R. F. opustiť nielen výbor, ale aj oddelenie. J. Tibenský si povzdychol: „*Viem, že spravil veľkú chybu, ale kto mi teraz bude robiť dejiny chémie?*“ Málo ľudí vie odpúšťať v záujme vyššieho princípu, napriek tomu, že vinník zašiel vo svojich činoch ďaleko za hranicu akceptovateľnosti a slušnosti.

Spriatelil som sa s Norbertom Dukom-Zolyómim, ktorý v oddelení spolu s Máriou Bokesovou-Uherovou spracovával dejiny medicíny. Bol to všestranne vzdelaný, múdry, skromný a priateľský človek. Robotoval a publikoval. Jeho životné osudy boli dosť pomotané a jeden archivár dal pracovníkom Historického ústavu SAV materiál o menovanom z rokov minulých. Bol to útok nielen na N. D.-Z., ale najmä na J. Tibenského. Aj v tejto zložitej situácii sa J. Tibenský ukázal opakovane ako morálna osobnosť. Ja som sa ešte viac s N. D.-Z. spriatelil a J. Tibenského si začal väčšmi vážiť. Sú to len dve epizódy, ktoré mali dlhú históriu, režisérov v pozadí a stali sa pre mňa morálnym triednikom ľudí.

Jeden z iniciátorov ťaženia proti N. D.-Z. otvorene (väčšinou to robil z druhej pozície) napadol vydanie jeho ďalšej monografie. Dokonca sa dožadoval ráznych opatrení. Predseda Spoločnosti to vyriešil nad moje očakávanie. Ponúkol nespokojnému historikovi, že v edičnej komisii SAV zabezpečí prednostné vydanie aj jeho rukopisu. Bol to majstrovský ťah. Monografia N. D.-Z. vyšla, no protestujúci historik svoj rozsiahly avizovaný rukopis nedodal.

Svojho času som publikoval zmienku o málo známej iniciatíve J. Tibenského pretransformovať a zmeniť po roku 1968 katedry marxizmu na ústavy dejín príslušných vedných disciplín. Žiaľ, múdry projekt, ktorému venoval nemálo energie, sa zmenil na „oportunistické“ dielo a v rámci normalizácie na dlhé roky sa katedry dokonca rozkošatili na Ústavy marxizmu-leninizmu. J. Tibenskému pripísali ďalšie negatívum. Stratilo sa až príliš veľa času a stále akoby nesmeli sa dejiny vied a techniky presadzujú na univerzitách a vysokých školách.

Na zlosť niektorým politikom, ale aj historikom, si do rozsiahlej monografie *Slovensko – Dejiny*, ktorú zostavil, pribral „odstaveného“ najlepšieho odborníka na medzivojnové obdobie Ľubomíra Liptáka. Tento vynikajúci slovenský historik a dobrák, ktorého „odložili“ na dlhé roky do Slovenského národného múzea v Bratislave (nebol tam

sám, vytvoril vlastne tieňový historický ústav), musel nedobrovoľne prijať publikovanie pod pseudonymom Ján Michalec.

Náhoda chcela, aby som bol prítomný uličnému stretnutiu J. Tibenského a Milana Strhana. Ten pre svoje známe politické postoje nemohol byť riaditeľom Encyklopedického ústavu SAV, preto v mojej prítomnosti rýchlo a argumentačne presvedčil J. Tibenského, aby sa stal externým riaditeľom ústavu: „*Janko, keď to nezoberieš, zrušia nás.*“ Zobral to a do náplne tohto ústavu hneď pridal trojzväzkový *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*.

Popri oddelení dejín vied a techniky, ktoré dlhé roky zdarne viedol, vybudoval funkčnú a výkonnú Slovenskú spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV. Pritiahol desiatky odborníkov z rôznych profesií. Tento ním založený „sad“ priniesol dobré ovocie. Pochopil nutnosť zapojenia špecialistov, aby výskum neplával na povrchu, ale aby sa ponoril do hĺbky poznania podstaty javov a dejov. No silná generácia sa postupne vytratila. Príliv nových tvárí nie je masívny a to nie je pre perspektívnu činnosť Spoločnosti dobrý signál. Ani Spoločnosť sa po jeho odchode z výkonného predsedníctva nevyhla niektorým netaktnostiam.

V špecializovaných múzeách navrhol zriadiť kabinety dejín vied a techniky. Vznikli v Banskej Štiavnici, Antole (teraz Sv. Anton) a v Košiciach. Žiaľ, niektorí riaditelia múzeí, ktorí nemali ambície a potrebu pracovať v tejto disciplíne, založenie kabinetov znemožnili. Bol to dobrý a užitočný podnet J. Tibenského.

V čase „politického odmäku“ vedenie SAV vyzvalo aj vedecké spoločnosti pri SAV, aby predložili návrhy na členov korešpondentov SAV. Náš výbor schvaľoval návrh na J. Tibenského. Pri hlasovaní som bol jediný proti. Všetci sa na mňa prekvapene pozreli. Vstal som a povedal: „*Nesúhlasím s návrhom J. Tibenského na člena korešpondenta, ale na akademika SAV.*“ Mohutný potlesk podporil tento môj pozmeňujúci návrh. No vedenie akadémie ho neakceptovalo.

Nik nepochybuje o význame bibliografických súpisov ako predmostia vedeckého mapovania a poznania. Aj tu na slovenské pomery urobil J. Tibenský veľa. Inicioval prípravu dvojzväzkovej biobibliografie a zborníka *Z dejín vied a techniky na Slovensku*, v ktorom uverejňovali aj aktuálne bibliografie. Treba len ľutovať, že sa v tomto projekte nepokračuje. S ľútosťou môžeme tiež konštatovať, že zborníky *Z dejín vied a techniky na Slovensku* stratili prinajmenšom na hrúbke. Dovoľujem si spomenúť, že J. Tibenský vôbec neváhal vydať Dejiny fyziky na Slovensku od maďarskej historičky fyziky. Rozhodujúca mu bola potreba, prospešnosť a až potom to ďalšie, čo je u mnohých dominujúce.

Z desiatok podujatí si dovoľujem spomenúť oslavy slovenského polyhistora Mateja Bela. Aj z metodického hľadiska boli pre mňa neprekonaným vzorom. Vyšli bibliografie, korešpondencia, časť Belových diel, monografie, uskutočnili sa konferencie, v rodnej Očovej pribudla nadživotná socha, medaily, poštová známka, divadelná inscenácia... Dokonca v aule Univerzity Komenského v Bratislave odovzdával po slávnostnom koncerte predseda SAV pamätné plakety M. Bela. Prvý a vari posledný raz som videl J. Tibenského sedieť za „predsedníckym“ stolom na takomto podujatí. „Mocným“ (ale podľa reakcie slabým) vtedajšieho Slovenska sa to nepozdávalo a nevôľa proti J. Tibenskému mala pokračovanie. Nemožno nespomenúť nadštandardnú spoluprácu s českými odborníkmi

združenými v Československej spoločnosti pro dějiny věd a techniky pri ČSAV. Je nemalou zásluhou J. Tibenského, ktorého si českí kolegovia vysoko vážili a obdivovali, že spolu dokázali vytvoriť priestor pre neformálne stretnutia, ale aj riešenia spoločných projektov, úspešné konferencie a semináre na vysokej odbornej úrovni a v priateľskom duchu. Rád na ne spomínam. Aj tu šíril J. Tibenský svoje čarovné fluidum.

Pri rozsiahlych publikačných projektoch postavených na spolupráci desiatok ľudí bol nekonečne odvážny a trpezlivý. Sústredený materiál bol pochopiteľne neraz nevyvážený a rôznorodý. Trpezlivo ho upravoval. Bol majstrom pobádania, používal až úpenlivé prosby, aby dostal to, na čo čakal. Priznám sa, sám mám niekoľko listov, ktoré začínajú alarmujúcim SOS!

Vedeckú erudíciu a obrovskú tvorivosť J. Tibenského vari každý s úctou uznáva a obdivuje. Málokedy sa stáva, že tak produktívny vedec dokáže až priam majstrovsky štylizovať. Čítať jeho texty je pôžitok a zážitok. Je to učebnica faktografického, múdreho, ale aj pekného písania. Nevídaná symbióza. Pochopil, že tak rôznorodá, rozsiahla problematika (tematicky a časovo) sa dá pokryť, zvládnuť a spracovať len so širokou autorskou základňou. Spravil úspešný experiment, v ktorom formou vedeckej aspirantúry zaradil do tohto projektu desiatky odborníkov z rôznych profesií. Väčšinou aj sám ako školiteľ ich doviedol k obhajobe dizertačných prác. Je to na slovenské pomery skoro až neuveriteľné. Jeho žiaci, o ktorých sa už dávnejšie výstižne vyjadril: „*ašpiranti mi šedivejú*“, boli tou strednou generáciou, ktorá vytvorila pevnú základňu tejto disciplíny. Mnohí už nežijú a je veľkou škodou, že tento trend vedeckej prípravy nepokračuje.

Pre mňa, ale aby som nebol egoistický, nielen pre mňa, sa J. Tibenský stal druhým otcom, vzorom, človekom, ku ktorému sa radi hlásime, sme hrdí, že sme jeho žiaci a pokračovatelia jeho vedeckej školy. Určite ani sám J. Tibenský by neprotestoval proti môjmu presvedčeniu, že práve to bolo najmilšou odmenou jeho úsilia.

Keď sa pre nás prekvapujúco náhle rozhodol z Historického ústavu SAV odísť na dôchodok, bola to veľká strata najmä pre vedný odbor, ktorý založil a zdarne rozvíjal. Ale bol to dôsledok neustáleho atakovania a pokračovania v nepeknotiach, ktorých si užil vrchovato.

Neodišiel na „zaslúžený odpočinok“, ale vrhol sa na regionalistiku. Akoby chcel dokázať opačnosť pochodov od syntézy dejín Slovenska k miestnym dejinám. Výsledok je určite prekvapujúci. Patrím k tým, ktorí dvojzväzkové dielo o obci Budmerice pokladajú za najlepšie napísanú monografiu dejín obce. Je výsledkom dlhoročného štúdia v archíve, do ktorého sa ako dôchodca doslova presťahoval. Mal som tú česť spraviť v Západoslovenskom múzeu v Trnave výstavu fotografií Budmeric, ktoré zozbieral. Aj tu nám predložil ďalší námet ako málo a nedokonalo využívame ikonografický materiál. J. Tibenský sa dočkal mnohých ocenení a viaceré by mu ešte patrili. Spomeniem však jedno, ktoré mu udelili jeho spolurodáci. Tí do Trnavy prišli najprv na vernisáž, no následne pravidelne prichádzali na výstavu fotografií zo života ich obce. To boli najkrajšie a najúprimnejšie slová uznania, ktoré som mal možnosť si vypočuť. Hrdosť, ale aj pokora pred našim Jankom ma priviedla k zamysleniu, čo je a od koho je najväčšie, najúprimnejšie uznanie a úcta.

Trochu som sa zaoberal aj agrárnou etnografiou a dejinami etnografie. Preto nemôžem nespomenúť jeho manželku Dr. Vierku Urbancovú (1929 – 2007), múdru, jemnú dámu slovenskej etnografie. Bola mu nielen životnou, ale aj vedeckou družkou a oporou. Je mocne symbolizujúce, že poslednú monografiu *Slovensko očami Európy* pripravili títo vzácní ľudia spoločne a na dôvažok aj vydanie financovali.

Tieto riadky sú len paberky spomienok. Dovolil som si ich napísať ako zvláštny, netradičný pohľad na človeka, osobnosť, ktorá vždy trčala nad plotom. Mnohí to pokladali za výzvu, aby sa tam dostali tiež. Žiaľ, nemálo bolo takých, ktorí plot nenávisť a závisť postavili vyššie. Obrovské dielo J. Tibenského však nezatajili a nezatienili.

Na záver už iba úprimná vďaka v mene všetkých žiakov, ktorí J. Tibenského právom pokladajú za svoj nedosiahnuteľný vedecký, ale aj otcovský vzor. Tibenského vedecká škola v originalite vedeckosti, pracovitosti a múdrosti má nádej na pretrvanie, a teda aj na uchovanie pamiatky svojho zakladateľa.

Ing. Milan Petráš, PhD.
bývalý riaditeľ Západoslovenského múzea v Trnave
mmilanpetras@gmail.com